ELEKTRON OAV MATNLARIDA BAHOLASH KATEGORIYASI VA AKSIOLOGIK BIRLIKLAR

Mamaraimova O‘g‘iloy Tajimurodovna
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Pedagogika va ijtimoiy- gumanitar fanlar fakulteti Ingliz Filologiyasi kafedrasi o’qituvchisi
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, (PhD)
ugiloymamaraimova7@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21303123

Annotatsiya. Mazkur maqolada elektron ommaviy axborot vositalari (OAV) matnlarida baholash kategoriyasining lingvistik tabiati hamda aksiologik birliklarning funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda elektron gazetalar diskursida qo‘llaniladigan baholovchi leksik birliklar, modal vositalar, metaforalar, frazeologik birliklar va stilistik vositalarning o‘quvchi ongiga ta’sir ko‘rsatishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, mediadiskursda qadriyatlar tizimining til orqali ifodalanishi va milliy mentalitetning aks etishi aksiologik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari elektron OAV tilining nafaqat axborot uzatish, balki ijtimoiy baholash va qadriyatlarni shakllantirish vositasi sifatidagi funksiyasini ochib beradi.
Kalit so‘zlar: elektron OAV, mediadiskurs, aksiologiya, baholash kategoriyasi, aksiologik birliklar, pragmatika, lingvokulturologiya, mentalitet, qadriyat, diskurs.

Abstract. This article analyzes the linguistic nature of the category of evaluation and the functional properties of axiological units in electronic media (media) texts. The study highlights the role of evaluative lexical units, modal means, metaphors, phraseological units and stylistic means used in the discourse of electronic newspapers in influencing the reader's consciousness. Also, the expression of the value system through language and the reflection of the national mentality in media discourse are analyzed based on an axiological approach. The results of the study reveal the function of the language of electronic media not only as a means of transmitting information, but also as a means of social evaluation and the formation of values.
Keywords: electronic media, media discourse, axiology, category of evaluation, axiological units, pragmatics, linguoculturology, mentality, value, discourse.

Kirish. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida elektron ommaviy axborot vositalari jamiyatning siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ma’naviy hayotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadigan kommunikativ maydonga aylandi. Bugungi kunda elektron gazetalar nafaqat voqelik haqida axborot beruvchi manba, balki jamiyatda muayyan qadriyatlarni targ‘ib qiluvchi, ijtimoiy munosabatlarni shakllantiruvchi hamda auditoriyaning dunyoqarashiga ta’sir etuvchi muhim diskursiv platforma sifatida faoliyat yuritmoqda.

Elektron OAV matnlarining muhim lingvistik xususiyatlaridan biri baholash kategoriyasining faol qo‘llanishidir. Baholash til orqali voqea-hodisalar, shaxslar, jarayonlar va ijtimoiy hodisalarga nisbatan ijobiy yoki salbiy munosabatni ifodalovchi semantik-pragmatik kategoriya hisoblanadi. Mazkur kategoriya aksiologiya, ya’ni qadriyatlar nazariyasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, matnning kommunikativ maqsadini amalga oshirishda muhim vosita vazifasini bajaradi.

Tadqiqotning maqsadi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi elektron ommaviy axborot vositalari matnlarida baholash kategoriyasining lingvistik tabiatini aniqlash, uning leksik-semantik, pragmatik va diskursiv xususiyatlarini kompleks tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, elektron gazetalar tilida qo‘llaniladigan aksiologik birliklarning funksional-semantik imkoniyatlarini, ularning matn mazmunini shakllantirish, muallif pozitsiyasini ifodalash hamda auditoriya ongiga pragmatik ta’sir ko‘rsatishdagi o‘rnini aniqlash tadqiqotning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida baholovchi til birliklarining milliy mentalitet, ijtimoiy qadriyatlar va zamonaviy mediadiskurs bilan o‘zaro bog‘liqligi ham yoritiladi.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda zamonaviy tilshunoslikning tavsifiy, qiyosiy-tipologik, semantik, diskursiv, lingvopragmatik hamda aksiologik tahlil metodlaridan kompleks foydalanildi. Tavsifiy metod yordamida elektron OAV matnlarida uchraydigan baholovchi til birliklari tasniflandi va ularning lingvistik xususiyatlari tavsiflandi. Qiyosiy metod asosida turli mavzudagi elektron gazetalar matnlarida qo‘llanilgan baholash vositalarining umumiy va farqli jihatlari aniqlandi. Semantik tahlil orqali aksiologik birliklarning ma’no tuzilishi va baholash semalarining ifodalanish usullari o‘rganildi. Diskursiv tahlil metodidan matnning kommunikativ maqsadi, muallif strategiyasi hamda baholovchi birliklarning kontekstual vazifalarini aniqlashda foydalanildi. Lingvopragmatik yondashuv esa baholash birliklarining adresat ongiga ta’sir mexanizmlarini ochib berishga xizmat qildi. Aksiologik tahlil yordamida elektron OAV matnlarida aks etuvchi milliy va umuminsoniy qadriyatlarning til vositalari orqali ifodalanish xususiyatlari yoritildi.

Empirik material sifatida elektron gazetalarda e’lon qilingan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ma’rifiy mavzudagi publitsistik matnlar tanlab olindi. Tahlil jarayonida sarlavhalar, lidlar, asosiy matn hamda xulosa qismlarida qo‘llangan baholovchi birliklarning funksional yuklamasi qiyosiy jihatdan o‘rganildi.

Natijalar va muhokama. Baholash kategoriyasining lingvistik mohiyati. Baholash kategoriyasi tilshunoslikda voqelik hodisalari, shaxslar, jarayonlar va ijtimoiy voqealarga nisbatan subyektiv munosabatni ifodalovchi universal semantik-pragmatik kategoriya sifatida e’tirof etiladi. Ushbu kategoriya kommunikatsiya jarayonida so‘zlovchi yoki yozuvchining obyektga bo‘lgan munosabatini namoyon etish bilan birga, adresatning mazkur obyektni qanday qabul qilishi va talqin etishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu jihatdan baholash nafaqat semantik hodisa, balki pragmatik va diskursiv xarakterga ham ega bo‘lib, matnning kommunikativ yo‘nalishini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Elektron OAV matnlarida baholash kategoriyasi axborotni oddiy fakt sifatida yetkazish bilan cheklanmaydi. Aksincha, jurnalist yoki muallif tomonidan tanlangan til birliklari voqelikni muayyan nuqtai nazardan talqin qilish, auditoriyada ijobiy yoki salbiy munosabatni shakllantirish, ijtimoiy fikrni yo‘naltirish va muayyan qadriyatlarni targ‘ib qilish vazifasini bajaradi. Shu sababli baholash mediadiskursning asosiy pragmatik komponentlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, elektron OAV matnlarida baholash asosan beshta ko‘rinishda namoyon bo‘ladi: ijobiy baholash, salbiy baholash, neytral baholash, ekspressiv-emotsional baholash hamda ratsional baholash. Ijobiy baholash jamiyat tomonidan e’tirof etiladigan qadriyatlarni targ‘ib qilishga xizmat qilsa, salbiy baholash ijtimoiy muammolar, kamchiliklar yoki salbiy hodisalarga nisbatan tanqidiy munosabatni ifodalaydi. Ekspressiv-emotsional baholash o‘quvchining hissiy qabul qilishiga ta’sir etsa, ratsional baholash mantiqiy dalillar va faktlarga asoslangan holda shakllantiriladi.

Elektron gazetalar matnlarida «ulkan muvaffaqiyat», «muhim tashabbus», «dolzarb muammo», «keskin tanqid», «jiddiy xavf», «ijobiy o‘zgarish», «barqaror rivojlanish», «strategik ahamiyat» kabi birikmalar baholash kategoriyasining tipik ifodalovchilari sifatida faol qo‘llanadi. Bunday birliklar axborotning mazmunini boyitish bilan birga, uning aksiologik yo‘nalishini ham belgilaydi.

Elektron OAVda aksiologik birliklar. Elektron ommaviy axborot vositalari matnlarining muhim lingvistik xususiyatlaridan biri ularda aksiologik birliklarning faol qo‘llanishidir. Aksiologik birliklar deganda baholash semasiga ega bo‘lgan, jamiyatning ma’naviy, axloqiy, siyosiy va madaniy qadriyatlarini ifodalovchi til vositalari tushuniladi. Ular matnda faqat nominativ vazifani emas, balki muallifning pozitsiyasini ifodalash, ijtimoiy qadriyatlarni targ‘ib qilish hamda o‘quvchi ongiga ta’sir ko‘rsatish funksiyasini ham bajaradi. Umuman olganda, elektron OAV matnlarida qo‘llaniladigan aksiologik birliklar axborotning informativ qiymatini oshirish bilan bir qatorda uning pragmatik ta’sir kuchini ham sezilarli darajada kuchaytiradi. Mazkur birliklar orqali muallif voqelikka o‘z munosabatini ifodalaydi, auditoriyada muayyan baholovchi pozitsiyani shakllantiradi hamda jamiyatda ustuvor hisoblangan qadriyatlarni ommalashtirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan aksiologik birliklar zamonaviy mediadiskursning eng muhim semantik-pragmatik komponentlaridan biri sifatida e’tirof etilishi mumkin.

Baholashning pragmatik funksiyasi. Elektron OAVning asosiy kommunikativ vazifalaridan biri auditoriyani ishontirish va muayyan pozitsiyani shakllantirishdir. Shu sababli baholash vositalari pragmatik ta’sir mexanizmi sifatida faol qo‘llaniladi.

Baholovchi birliklar quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- axborotning muhimligini ta'kidlash;
- o'quvchining hissiy munosabatini shakllantirish;
- ijtimoiy qadriyatlarni targ'ib qilish;
- muallif pozitsiyasini ifodalash;
- auditoriyani muayyan xulosaga yo'naltirish.

Masalan, "mamlakat taraqqiyotida tarixiy qadam", "ulkan natijalarga erishildi", "dolzarb muammolar bartaraf etilmoqda" kabi konstruksiyalar faktni bayon qilish bilan bir qatorda muallifning ijobiy bahosini ham ifodalaydi.

Aksiologik birliklarning diskursiv xususiyatlari. Elektron OAV diskursida aksiologik birliklar matnning mazmuniy yaxlitligini ta'minlovchi muhim komponent hisoblanadi. Ular sarlavha, lid, asosiy matn va xulosa qismlarida turlicha funksional yuklama bilan qo'llaniladi.

Sarlavhalarda odatda ekspressiv baholovchi birliklar ustunlik qiladi. Asosiy matnda esa baholash ko'proq faktlar bilan uyg'unlashtirilgan holda beriladi. Yakuniy qismlarda esa umumlashtiruvchi va istiqbolni ifodalovchi aksiologik birliklar faol qo'llanadi.

Milliy qadriyatlarning ifodalanishi. Elektron OAV matnlari milliy mentalitet va qadriyatlarni aks ettirishda muhim vosita hisoblanadi. "Mahalla", "bag'rikenglik", "hamjihatlik", "vatanparvarlik", "xalq manfaatlari", "milliy qadriyatlar", "oilaviy an'analar" kabi birliklar nafaqat nominativ, balki kuchli aksiologik mazmunga ham ega.

Mazkur birliklarning muntazam qo'llanilishi milliy o'zlikni saqlash, ijtimoiy birdamlikni mustahkamlash hamda umumiy qadriyatlar tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, elektron OAV matnlarida baholash kategoriyasi mediadiskursning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Baholovchi til birliklari nafaqat axborotni yetkazish, balki auditoriyaning voqelikka nisbatan munosabatini shakllantirish, ijtimoiy qadriyatlarni targ'ib qilish va kommunikativ ta'sirni kuchaytirish vazifasini ham bajaradi.

Aksiologik birliklar elektron gazetalar tilining semantik va pragmatik salohiyatini belgilovchi asosiy vositalardan biri bo'lib, ular orqali milliy mentalitet, madaniy qadriyatlar va ijtimoiy ideallar verbal shaklda ifodalanadi. Zamonaviy mediadiskursni lingvistik nuqtai nazardan tadqiq etishda baholash kategoriyasi va aksiologik birliklarni kompleks o'rganish elektron OAVning kommunikativ strategiyalarini, diskursiv xususiyatlarini hamda jamiyatning qadriyatlar tizimini chuqurroq anglash imkonini beradi. Kelgusidagi tadqiqotlarda sun'iy intellekt asosida yaratilayotgan media matnlarida aksiologik birliklarning qo'llanish dinamikasini hamda turli tillardagi elektron OAV materiallarini qiyosiy o'rganish muhim ilmiy natijalarga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Усмонова Ш.А. Медиадискурсда газета тили тенденциялари (ўзбек ва инглиз тиллари мисолида). Филол. фан... фалсафа доктори (PhD) дис. – Тошкент. 2021. –147 б.
2. Шукуров О. Замонавий ўзбек лексикасининг статистик таҳлили. – Самарқанд: СДУ нашриѐти, 2023. – Б. 114-120.
3. Захаров В.П. Корпусная лингвистика. – СПб.: СПбГУ, 2005. – С. 89.
4. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ. – М.: Флинта, 2008. – С. 203.
5. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 136-137.
6. Клушина Н.И. Стилистика публицистического текста. – М.: МедиаМир, 2008. – С. 54.
7. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия. – М.: Флинта, 2006. – С. 112.